

1930’LAR TÜRKİYE’SİNİN KÜLTÜREL HAREKETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ: NECİP FAZIL KISAKÜREK VE AĞAÇ DERGİSİ ÖRNEĞİ

İlker ASLAN¹

ÖZ

Erken Cumhuriyet Dönemi, beraberinde getirdiği pek çok problemle birlikte bir yeniden yapılanma süreci olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve kültürel olarak bütün ağırlığını omuzlarında taşıyan yeni devlet, bir yandan kendisini var edebilmeye çalışırken diğer yandan da imparatorlukla olan gerilimli ilişkisini her anlamda sürdürmek zorunda kalır. Her ne kadar diplomatik olarak yeni bir devletin varlığı söz konusu olsa da bu durum eski ile bağların tamamen kopmuş olduğunu göstermez. Bu ilişkinin en belirgin görüldüğü noktalardan birisi de kültürel hareketlerdir. Cumhuriyet sonrasında yayın yapan pek çok dergi ve gazete bu gerilimli ilişkinin yansımalarını gösteren birer ayna niteliğindedir. Genel yayın yönetmenliğini Necip Fazıl Kısakürek’in üstlendiği *Ağaç dergisi* de yeni bir medeniyet tasavvurunun farklı şekillerde yorumlarının görüldüğü 1936 yılında toplamda 17 sayı olarak yayımlanır. Kısa süreli yayın hayatına rağmen dergi Türk düşünce tarihi üzerinde iz bırakmış ve sonraki yıllarda daha da şiddetlenen İslamcılık akımının başlangıç noktalarından birini oluşturmuştur. Bu çalışma erken Cumhuriyet Döneminin siyasi ve kültürel atmosferini Ağaç dergisi üzerinden yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışmada faydalanan yazıların büyük bir çoğunluğu dergiye esas vizyonunu veren Necip Fazıl Kısakürek’e aittir. *Ağaç dergisi*, sadece yayımlandığı dönemi anlamak açısından değil, yeni bir medeniyet tasavvurunun izlerini görmek, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu gerilimli ilişkiyi yorumlamak açısından da dikkate değer bir yayın olarak okunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Ağaç dergisi*, Necip Fazıl Kısakürek, 1930’lar Türkiye’si

AN OVERVIEW OF THE CULTURAL MOVEMENTS OF THE 1930’S TURKEY: NECİP FAZIL KISAKÜREK AND AĞAÇ MAGAZINE EXAMPLE ABSTRACT

The early Republican era has been a restructuring process full of many problems it has brought with it. The new state, which carried all the political and cultural weight of the Ottoman Empire on its shoulders, had to maintain its tense relationship with the empire in every sense within its survival struggle. Although a new state exists diplomatically, this does not indicate that the ties with the old have been completely broken. One of the most prominent points of this relationship is the cultural movement. Many magazines and newspapers published after the establishment of the Republic are the mirrors showing the reflections of this tense relationship. *Ağaç* magazine, which was edited by Necip Fazıl Kısakürek, was published as a total of 17 issues in 1936 when different views of a new civilization conception were seen. Despite its short life, the magazine has left a mark on the history of Turkish thought and has become one of the starting points of the Islamist movement, which would be intensified in the following years. This study aims to interpret the political and cultural atmosphere of the early republican era through *Ağaç* magazine. In this framework, the vast majority of the articles used in the study belong to Necip Fazıl Kısakürek, who gave his vision to the journal. *Ağaç* magazine should be read as a publication not only to understand the period it was published within but also to catch the traces of a new imagination of civilization, as well as to interpret the tense relation with the Ottoman Empire and the Republic of Turkey.

Key Words: Ağaç Magazine, Necip Fazıl Kısakürek, 1930s Turkey

Atf Bilgisi: ASLAN, İ. (2020). “1930’lar Türkiye’sinin Kültürel Hareketlerine Genel Bir Bakış: Necip Fazıl Kısakürek ve Ağaç Dergisi Örneği”, İMGELEM, 4 (6): 107-129.

Citation Information: ASLAN, İ. (2020). “An Overview of the Cultural Movements of The 1930’s Turkey: Necip Fazıl Kısakürek and Ağaç Magazine Example”, İMGELEM, 4 (6): 107-129.

Başvuru / Received: 03 Mart/March 2020.

Kabul / Accepted: 30 Mart/March 2020.

¹ Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: ilkeraaslan@gmail.com, ORCID Number: 0000-0002-3133-018X.

1. GİRİŞ

Yeni Türk devleti, Osmanlı'dan devraldığı mirası büyük ölçüde beraberinde taşır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sosyal ve siyasal olarak pek çok yenilik gerçekleştirilmiş olsa da yeni Türk devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok da farklı olmayan bir şekilde, uygulamaya çalıştığı modernleşme çabalarının çıkış noktası olarak kendine Batı'yı örnek alır. Bu özelliğiyle Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse iki yüz yıllık modernleşme sürecinin son halkasıdır. Lale Devri'ne kadar götürülebilecek olan modernleşme çabalarıyla, önce askeriyede birtakım değişiklikler yaşanır. Ardından buna bağlı olarak eğitim ve teknik alanındaki çeşitli değişimlerle devletin ve toplumun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması planlanır. Bununla beraber Osmanlı'nın son dönemlerinde iyice radikalleşen reformların, devlet nezdinde belli bir karşılık bulmuşsa da, toplum tarafından kabullenilmesi kolay olmaz. Her değişimin altında düşünsel bir temel olduğu göz önünde bulundurulursa Türk modernleşmesinin de özünde zihinsel bir dönüşüm olduğu gerçektir. Bu zihinsel dönüşüm, devletin çeşitli kademelerinde yapısal olarak gerçekleştiği gibi toplumsal hayatın hemen her alanında da kendini var eder.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin belli başlı özelliklerini taşıyan yenileşme hareketleri, sosyal hayatın pek çok alanında kendisini hissettirir. Her reform hareketinde olduğu gibi Cumhuriyet de yenileşme çabalarıyla kendi çağdaş dünyasını oluşturmaya çalışırken, bu yeniliklerin toplumda karşılık bulması için belli ölçülerde baskı yolunu seçer. Cumhuriyet seçkinleri, Batı'dan devşirdikleri kurum ve değerlerle, toplumla aralarında kurulup kurulamayacağı belli olmayan bağı kendileri yorumlayıp; yenilikleri, kendilerini merkeze alan bir konumdan yaratma yoluna giderler. En basit bir örnekle kılık kıyafet devrimleri, ilk etapta toplumda karşılık bulmaz; şapka takmaya dair bile ciddi bir dirençle karşılaşılır. Buna rağmen otorite bu radikal değişikliklerden vazgeçmez. Nasıl ki sarıktan fese geçildiğinde halk arasında bir direnç yaşanmışsa, festen şapkaya geçildiğinde de benzer bir refleks oluşur. Bu durumun temel sebebi toplumun yenilikleri kolay kabul etmeyen muhafazakâr yapıda olmasıdır. Bundan ötürü sıkıntılı geçen Erken Cumhuriyet Dönemi yenileşme hareketleri, bahsi geçen seçkin sınıfça çabucak kabullenilmiş gibi görünse de halkta tam anlamıyla karşılığını bulmaz. Bu çerçevede Cumhuriyet aydınınının halk ile kurduğu münasebet ve organik bağın ne kadar gerçek olduğu meselenin bir başka önemli tartışma boyutunu göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bir yandan siyasi olarak hem uluslararası arenada hem de ulusal sahada rüşünü ispat etmeye çalışan yeni devlet, diğer yandan sürdürdüğü kültürel ve sosyal yenilik hareketleriyle modern dünyaya uyum sağlamaya çabalar. Ayakları yere sağlam basan bir devletin önemli bir kültür politikasına sahip olması gerektiğine dair inançtan hareketle yönetici kadro, hem devlet ideolojisinin kültürel alanda ağırlığının hissedileceği hem de Batılılaşmayı temsil ettiği düşünülen farklı sanat dallarının toplum nezdinde yaygınlık kazanacağı fikriyle çeşitli kültürel faaliyetlere girişir. *Ağaç* dergisi de bu dönem kültür faaliyetlerinden biri olarak hem edebiyat dünyasında şahsına münhasır bir yer edinir hem de dönemin entelektüel çevresini yakından gözlemleyebilmek açısından bir harita işlevi görür. Bu çalışmada, kendini arayış dönemi olarak değerlendirilebilecek 1930'ların çalkantılı Türkiye'sini *Ağaç* dergisi üzerinden incelemek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede dergi ele alınırken özellikle dergiyi çıkaran ve derginin yayın politikasına yön veren Necip Fazıl'ın yazılarından faydalanılacaktır.

2. Erken Cumhuriyet'in Kültürel Reformlarına Kısa Bir Bakış

Cumhuriyet'in kültürel alandaki atılımlarının miladı 1930'lu yılların başlarına dayanır. Bu tarihlerden itibaren kültürel ortamı canlandırmaya ve etkin kültür politikalarıyla devletin bu alanda da gücünü göstererek, diğer reformların temellerinin sağlam zemine oturtulmasına çalışılır. Özellikle 1930'ların ortalarından itibaren ivme kazanan girişimlerde 1938-1939 yılları sonrasındaki uygulamaların tortularını görmek mümkündür. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) kurulması (1931), Halkevlerinin kurulması (1932), Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kurulması (1932), Ankara'da Müzik ve Temsil Akademisi kurulması kararı (1934), Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'na Almanya'dan şef getirilmesi ve orkestranın sürekli konserlere başlaması (1935), İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde reform (1936) gibi uygulamalar bu dönemde yapılan belli kültürel faaliyetlerden sadece birkaçıdır (Katoğlu, 2013).

Dönemin, özellikle dergicilik faaliyetlerini de birinci dereceden ilgilendiren en önemli hareket, 1-5 Mayıs 1939 tarihinde toplanan "Birinci Türk Neşriyat Kongresi" olur. Bu kongrede, çocuk eserlerinden çeviri eserlere dek pek çok eser için kapsamlı değerlendirmelerde bulunulurken, bu eserlerin nasıl ve hangi şartlarda yayımlanacağına dair hususlar farklı ayrıntılarıyla gündeme getirilir. Bununla birlikte devlet desteği, okumaya teşvik gayesi güden propagandalar ve farklı neşriyatların yayın programları üzerinde ortak kararlara varılmaya çalışılır.

Kültürel yenilik hareketlerinden bir başkası da bizzat Mustafa Kemal'in ilgilendiği müzik alanında gerçekleşir. Öncesinde besteci Paul Hindemith'in konservatuvar kurulmasına yardımcı olması için ülkeye çağırılması ve "Türk Musiki Hayatını Kurmak İçin Teklifler" başlıklı bir rapor sunmasının ardından 1940'ta Devlet Konservatuvarı Kanunu çıkarılmasıyla birlikte Devlet Konservatuvarları kurulur (Kayalı, 2011: 79). Devlet Tiyatroları, Devlet Opera ve Balesi gibi kurumlar yine bu gayretler içerisinde açılır. "Devlet Tiyatrosu ve Operası Kanunu 16 Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe girdiyse de, bu alandaki çalışmalar yabancı uzmanların da katkısıyla çok önceleri baş[ar]" (Kayalı, 2011: 81). Bu dönemdeki bir başka reform hareketi de ders müfredatlarına Latince ve Yunanca derslerinin eklenmesi ve böylece eğitimde de bir yönüyle Batılılaşma yanlısı politikalar izlenmesi olur. Ayrıca, "Cumhuriyet'in 1930'lardan sonraki döneminin kültür alanındaki ihmal edilmemesi gereken bir uygulaması da Doğu ve Batı klasiklerinin çevrilmesidir" (Kayalı, 2011: 77).

Türkiye'de Cumhuriyet'in temel yapıtaşını tercüme seferberliğinin teşkil ettiği söylenebilir (Tekeli ve İlkin, 2014: 69). Bu doğrultuda, çeviri faaliyetlerine büyük bir gayretle hız verilmiş ve Hasan Âli Yücel'in desteğiyle kurulan tercüme bürolarında pek çok yabancı eser Türkçeye çevrilir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunu Batı kökenli edebî eserlerin (roman, hikâye, şiir vb.) oluşturduğu da özellikle belirtilmelidir. Hasan Âli Yücel, Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde yaptığı konuşmada çeviri çalışmalarına dikkat çeker ve bu çalışmaların yeni Türk devletine sadece kültürel olarak değil aynı zamanda siyasi olarak da nasıl faydası olacağını vurgular: "Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşünüşü ile benzerliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir, bu mecburiyet, bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor" (Yücel, 1939: 12). Hasan Âli Yücel öncülüğünde girilen tercüme faaliyetlerinin, bugünün şartlarında bakıldığında bile son derece önem arz ettiği görülecektir. "1940 ilâ 1966 arasında toplam 1120 (1247 cilt) eser Türkçeye tercüme edil[ir]. Bu eserlerin 482'sinin, başka bir deyişle, 26 yıllık bir süreçte yayınlanan klasik eserlerin tercümelerinin yaklaşık %39'luk bir kısmının 1940-1946 arasında yayınlanmış olduğunu belirtmek, sanırız, Hasan Âli Yücel'in Maarif vekilliği döneminde klasik eserlerin tercümesine verilen önemin bir göstergesi olarak yeterli olacaktır" (Bulut, 2008: 676).

Cumhuriyet yeniliklerinin, ideolojik bir yaklaşımla, halk tabanında karşılık bulması adına gerçekleşen faaliyetlerin önemli adımlarından biri de 1932'de Halk Evleri'nin ve

1940'da Köy Enstitüleri'nin kurulması olur. Bu kurumlarla birlikte amaçlanan, Cumhuriyet'i daha geniş bir tabana yaymak ve bu çabaların halk nezdinde karşılık bulmasını sağlamaktır. Özellikle tarihsel süreçte farklı tartışmaların da odağı olmuş olan "Köy Enstitüleri, Türkiye'nin köylerine Cumhuriyet yönetiminin değerlerini özümsemiş ilkokul öğretmenleri göndererek Cumhuriyet'in amaçladığı insan tipini yaygınlaştırmayı amaçlar" (Kayalı, 2011: 76).

Cumhuriyet Döneminin kültürel hareketliliğini gösteren önemli dinamiklerden birisi de 1930'lardan itibaren yayınlanmaya başlayan fikir ve sanat dergileri olur. Bu dergilerden bazıları şunlardır: 1932-1935 yılları arasında Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Burhan Belge'nin çıkardığı, kısa yayın hayatına rağmen, Cumhuriyet ideolojisinin bir nevi sözcülüğünü yapan ve neredeyse devletin resmi yayın organı olarak çalışması hasebiyle tek parti döneminin kültürel, sosyal ve siyasal programlarına damgasını vuran *Kadro*, 1934-1978 yılları arasında yayın yapan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Adam*, 1933-1949 yılları arasında çıkan, ismini bizzat Atatürk'ün koyduğu ve özellikle folklorik çalışmalara yer veren *Ülkü*, 1936 yılında Peyami Safa ve ağabeyi İlhami Safa tarafından toplamda 21 sayı olarak çıkarılan *Kültür Haftası*, Hilmi Ziya Ülken öncülüğünde 1938-1943 yılları arasında toplam 25 sayı yayınlanan ve hümanist bir dünya görüşünü benimseyen *İnsan*, 1940'da kurulan tercüme bürolarıyla birlikte yayın hayatına başlayan *Tercüme Mecmuası*, 1941-1944 yılları arasında Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav ve Behice Boran tarafından çıkarılan *Yurt ve Dünya*, *Yurt ve Dünya* dergisinden ayrılan Behice Boran'ın Muzaffer Şerif'le birlikte 1943-1944 yılları arasında çıkardığı *Adımlar* (Günyol, 1996).

3. Erken Cumhuriyet Döneminde Ağaç Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek Üzerine Bazı Dikkatler

Ağaç dergisi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yayın hayatını sürdüren, haftalık bir mecmua olarak 14 Mart 1936 tarihinde yayın hayatına başlar ve 17 sayılık görece kısa bir ömre sahip olur. Dergi kısa yayın hayatına rağmen Türk fikir hayatında, yayın hayatını sürdürdüğü tarihsel süreç de göz önüne alındığında, önemli bir yer işgal etmektedir. Bu önem, derginin dünya görüşüyle ülkenin o dönemki sosyal ve siyasal şartları arasındaki ilişki odağında daha net görülecektir. Necip Fazıl, kendisini "mistik şair" olarak niteleyip üçüncü ağızdan anlattığı *Ağaç* dergisinin çıkış hikâyesini şu şekilde anlatır:

“Tutmayan ‘Tohum’dan sonra tutmayan ‘Ağaç’... İktisat Vekili Celâl Bayar'ın evine gidiyor ve teklifini yapıyor: -Yedi yıldan beri İş Bankasındayım ve kendimi fikir ve sanat faaliyetlerine ancak dağınık şekilde verebilmekteyim. Halbuki artık o yolda merkezleşmek ve bankaya pratik bir ihtisasa ait kalmak istiyorum. Emelim haftalık bir fikir ve sanat mecmuası çıkarmaktır. Memleketin buna ihtiyacını takdir edersiniz. Eğer emrinizdeki bankalardan İş Bankası ve Sümerbank bana bir senelik peşin ilân karşılığı muayyen bir para verirlerse mesele kalmaz. Celâl Bayar, teklifi gayet müsait karşılıyor ve Mistik Şair'in eline o zamanın parasıyla 1600 lira toslanıyor. Bugünün 200 bin lirası denilse yanlış olmaz. Bir mebusun ayda 200 kûsur lira aldığı devir... Başlıyor ‘Ağaç’ın hazırlığı... Sıhhiye Vekâletinin bulunduğu taraflarda bir apartmanda oturmaktadır. Etrafında da iki nesildaşı Ahmed Kutsi Tecer, Ahmed Hamdi Tanpınar; ve bir sürü, kanatları yeni çırpınmaya başlayan piliç şair... Şevket Rado, Feridun Fazıl Tülbentçi, Ahmed Muhip Dranas vesaire... Hikâyede Sait Faik, Sabahattin Ali, Samet Ağaoğlu vesaire... Tetkik ve tercümede o zamanlar Maarif Müfettişi Burhan Toprak, Abdülhak Şinasi, Salih Zeki Aktay vesaire... Mecmua mihrakının aydınlattığı fikir ve sanat sohbetlerindeyse kadrodan olmadıkları halde, Hasan Âli Yücel, Muslih Fer, Nahit Sırrı Örik, Teneşir Horozu Yazar Nâbi Nayır, Suut Kemâl Yetkin, Adnan Saygun vesaire... Ayrıca İstanbul'dan yardımcı birkaç kalem arasında, Büyük Doğularda da olduğu gibi, Mistik Şair'den hiç ayrılmayacak olan eski hocası Mustafa Şekip Tunç” (Kısakürek, 2017: 205-206).

Dergi, temel olarak maddi dünyanın çarkları arasında sıkışmış insan(lık) için manevi dünyada bir reçete arama iddiasındadır (Kısakürek, 1936a: 1-2). Bu tavırda Necip Fazıl'ın geçirdiği ruhsal dönüşümün etkisi vardır. Her ne kadar Necip Fazıl 30'lu yaşlarının henüz ortalarına gelmeden, maddecilikten uzak, ruhçu, dindar bir kimse olsa da bu zamana kadar son derece bohem bir hayat yaşar ve maddi dünyanın “güzelliklerine” kendisini fazlasıyla kaptıran bir tiptir (Adil, 2018). Ayrıca dönemin siyasal iktidarı ile kurduğu yakın temas onun hayatının nasıl çalkantılı bir atmosferde sürdüğünün göstergesidir. Hasan Aksakal, Necip Fazıl'ın bu hayat hikayesi ve siyasal tavrı ile ilgili dikkate değer tespitlerde bulunur:

“[...] Necip Fazıl’ın İnönü’nün CHP’sine mebusluk başvurusu, İş Bankasındaki torpilli memuriyeti, Bayar ile maddi ilişkisi (en azından İş Bankası hibesiyle 1936’da çıkan Ağaç dergisinin yayın hayatına başlamasından itibaren), bütün bunlar Abdülhâkim Arvasi’yle yarı efsanevi tanışma hikâyesi ve o meşhur dine dönüşünü yaşadktan sonra gayet tabii şeyler olarak devam ed[er]. Yahudilerin tekelinde olduğu inancıyla lanetlediği finans-kapital sektöründe memurluk, ‘din düşmanı CHP’de siyaset yapma çabası, ‘Atatürk dirilecektir’ diye yazdığı coşkulu metinler, 27 Mayıs darbesini ‘militarist bir insanım, tek kelimeyle orducuyum’ diye anlatması; ve kumar, uyuşturucu, cinayet teşebbüsüne azmettirici olmak gibi bugünün Necip Fazılcılarının asla görmek-duymak istemediği daha başka bir sürü şey unutturulup, yerine yıllarca din düşmanı zalimlerle göğüs göğse çarpışmış bir kahraman, bir aziz figürü çizil[mektedir]” (Aksakal, 2017: 19).

Hasan Aksakal’ın bu sert tespitlerine rağmen Necip Fazıl’ın görece genç bir yaşta geçirdiği ruhsal dönüşümü Rasim Özdenören (2005), “[...] 1930’lu yılların başlarında şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile karşılaştığında, bütün birikimini İslam yolunda kullanmaya seferber etmekte tereddüt etmedi.” şeklinde aktarır. Nihayetinde nasıl yorumlanırsa yorumlansın, bu dönüşüm Necip Fazıl’ın sonraki hayatını sosyal ve siyasal olarak bütünüyle etkiler ve yer yer karşıt fikirde konumlananlara oldukça sert bir şekilde saldırmaktan imtina etmez. *Ağaç* dergisi bu fikirlerin nüvelerini oluşturması bakımından önemlidir. Necip Fazıl’ın yer yer hırçınlaşan tavrına rağmen dergi onun için sadece bir basamak olur, onunla politik olarak zıt kutuplarda konumlansalar da dergide pek çok başka fikirden isim yer alır. Bununla birlikte Necip Fazıl, vaktiyle aynı dergide yazdığı, arkadaşlık ettiği isimlere sonradan bir hayli olumsuz ifadelerle yaklaşır. Örneğin Sait Faik’in “alelade sayılabilecek bir hikayeci bile olmadığını” söylerken soyadı üzerinden de “Abasıyanık değil kafası yanık” şeklinde bir tabir kullanır. Sabahattin Ali için “şiiirden zerrece nasibi olmayan kupkuru bir amele” der. Ahmet Hamdi Tanpınar ise onun için “tıknafeslikten kurtulamayan, şiir adına nakış yerine kütük” bir yazardır (Kısakürek, 2017: 208-212). Bütün bu ifadelerin hedefi olan yazarlar Necip Fazıl ile siyaseten farklı düşen isimlerdir. O dönem için böylesi farklı isimlerin aynı çatı altında yer aldığı tek dergi *Ağaç* değildir. Fakat muhafazakâr/İslamcı çevrelerde yer alan belli entelektüel isimlerde bile Erken Cumhuriyet’le açık bir kavgaya tutuşulmaz. Tanıl Bora’nın, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin entelektüel çevresini tanımlarken söyledikleri, dönemin en temel özelliklerini görmek bakımından önemlidir:

“[...] Erken Cumhuriyet Döneminde muhafazakâr aydınlar, biçimlenmekte olan Kemalizmle zımni bir tartışma halindeydiler fakat topyekûn bir anti-Kemalizmden bahsedilemez; bu aydın çevresi içinde aralarında kendini pekâlâ Kemalizmin içinde görenler de bulunuyordu. [...] Muhafazakâr aydınlar Cumhuriyet’i benimsiyorlar, fakat Eski’nin ihtişamından, zevkinden bir şeyleri özlüyorlardı. Aynı zamanda, kendi modernlik hedeflerini de özlüyorlardı; onlar da pekâlâ bir tasarım olarak görüyorlardı Cumhuriyet’i ve modernliği” (Bora, 2017: 346).

Tek parti döneminde İslami cenahın Kemalizm, Cumhuriyet ve bunlara paralel veya karşıt olarak geliştirdikleri refleks *Ağaç* dergisinin politik duruşuna uygun gibi görünmektedir. “İslamcıların batılılaşma hareketleri sürecinde ve özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde uyguladıkları siyasetler, geliştirdikleri mekanizmalar hiçbir zaman siyasi merkezinkilerden geride olmaz. Söylenenlerin aksine Cumhuriyet Dönemi’nde din kaynaklı aktif bir siyasî muhalefet hareketi yoktur. Bu bazı İslâmcıların da iddia ettikleri gibi Müslümanların pasif ve pısırlıklılarından değil, böyle bir zeminin olmayışını tespit etmiş olmalarından kaynaklanıyor[dur]” (Kara, 1998: 258).

İslamcılığın seküler çizgideki Cumhuriyet reformlarına karşı bir muhalefet geliştir(e)memesi, kendini milliyetçilik çizgisinde farklı bir noktada var etmesine sebep olur. Bu anlamda İslamcılık, Cumhuriyet ile birlikte yok olup gitmiş değildir, yalnızca önceki döneme göre farklı bir biçimde yeniden üretilir. Bu aslında Cumhuriyet ile ortaya çıkan bir süreç de değildir. “Cumhuriyet’in milli kimlik kurgulamasını fazla seküler bulan ve İslamileştirerek ‘alternatif bir milli kimlik inşasına’ yönelen Türk muhafazakarlığı ile benzer paydalara sahip olan İslamcılığın milliyetçiliği dinileştirme ve gelmekte olan ulus-devlet modelini ister istemez sahiplenme refleksi II. Meşrutiyet dönemine uzanmaktadır” ve bu açıdan bakıldığında “Cumhuriyet’in laik reformlarının radikal bir şekilde İslam’ı kamusal hayattan uzaklaştırdığı ve İslamcı muhalefet imkanının kalmadığı yıllarda İslamcılar için milliyetçilik bir sığınak rolü oynar” (Duran, 2005: 135).

İslam ve İslamcılık, siyasal bir ideoloji olarak sahnede yeni değildir ancak dönemin şartları, Osmanlı’nın son zamanlarındaki gibi İslamcılığın bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmasını pekâlâ imkânsız kılar. Bununla beraber Erken Cumhuriyet’te İslam’ı Kemalizm’e rağmen görünür kılabilecek en büyük imkân (özünde belli farklılaşmalar içerse de) bir devlet politikası olarak kendine yer bulan milliyetçilik anlayışıdır. Böylesi eklektik bir siyasal

ortamda İslamcılığın kendisine sesini bir şekilde yükseltebilecek kanallar araması son derece doğaldır ki nihayetinde *Ağaç* dergisi de Necip Fazıl ile birlikte, daha sonraki harareti dönemimde olduğu kadar yoğun olmasa da, bu çabanın içerisine girer. Rasim Özdenören (2005), Erken Cumhuriyet'in "Müslüman" aydınları için, "bu dönemde, kimliğini Müslüman olarak belirleyen aydın kesim, hedef kitlesine yeniden bir İslami bilinç kazandırmak, bu insanlara Müslüman olduklarını yeniden hatırlatmak gibi bir görev üstlendiğini hissediyordu." ifadelerini kullanır. *Ağaç* dergisinin, özellikle Necip Fazıl'ın yazıları merkeze alındığında, Özdenören'in bu tanım çerçevesine uygun bir yayın politikası izlediği görülür.

1930'lar Türkiye'sinde yayın hayatını sürdüren pek çok fikir dergisinde olduğu gibi *Ağaç* dergisinde de kurucusunun, yani Necip Fazıl'ın ağırlığı hissedilir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve *Yeni Adam* (1934); Peyami Safa ve *Kültür Haftası* (1936); Hilmi Ziya Ülken ve *İnsan* (1938) arasındaki ilişki Necip Fazıl ve *Ağaç* arasında da vardır. Dergideki yazılarda Necip Fazıl dışındaki isimler de ruhçu, madde alemine karşı fikirler içeren metinler ve şiirler kaleme alır. Ancak derginin fikir haritasını oluşturan kişi bizzat Necip Fazıl'dır. Necip Fazıl dışında, dönemin önemli simalarından Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Ali, Sait Faik Adalı (Abasıyanık), Ahmet Muhip Dranas, Ahmet Kutsi Tecer, Cahit Sıtkı Tarancı, Şevket Hıfzı Rado, Ziya Osman Saba, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Fikret Adil, Asaf Halet Çelebi, Abdülhak Şinasi Hisar, Suut Kemal Yetkin, Mustafa Şekip Tunç, Falih Rıfkı Atay, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Cevdet Kudret gibi isimler şiir ve hikayelerin yanı sıra; sanat anlayışına dair makaleler, şiir ve roman üzerine denemeler, tiyatro, resim, müzik gibi sanatın farklı alanlarına dair eleştiri ve inceleme yazılarıyla da derginin içeriğine katkı sağladılar. Bu açıdan *Ağaç* dergisinin sanatın hemen her alanında, kendi vizyonu doğrultusunda, söz söylemeye çaba göstermiş bir neşriyat olduğu görülür. Fikret Adil Kamertan imzalı "*Şarlo ve Son Filmi*" (Sayı: 1, 14 Mart 1936); İ. Galip Arcan imzalı "*Tiyatro Kültürü – I, II ve III*" (Sayı: 3, 28 Mart 1936; Sayı: 6, 18 Nisan 1936 ve Sayı: 7, 16 Mayıs 1936); Nurullah Cemal Berk imzalı "*Resim Nedir – I ve II*" (Sayı: 4, 4 Nisan 1936 ve Sayı: 5, 11 Nisan 1936); Cevat Memduh Altar imzalı "*Müzikte Madde ve Problem – I ve II*" (Sayı 5, 11 Nisan 1936 ve Sayı: 6, 18 Nisan 1936) gibi yazılar bir sanat dergisi olma iddiasındaki *Ağaç*'ın bu iddiasını sağlamlaştırır niteliktedir. Bu isimlerden bazılarının İslamcılıkla herhangi bir ilgilerinin olmadığı, sosyal anlamda belli bir dini hassasiyetlerinin de bulunmadığı görülecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında -en azından somut olarak- henüz siyasal anlamda yeterince farklılaşmamış kültürel ortam bu tip birlikteliklerin doğmasına yol açar.

Necip Fazıl'ın sonradan İslamcılık akımının önde gelen isimlerinden birine dönüşmesinin temellerinin atıldığı bu yıllarda, dergide yer yer takındığı polemikçi ve saldırgan tavır, daha sonra Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* dergisinde, sonradan jurnalcilikle suçlanmasına kadar varacaktır. Ancak 1950'lerin siyasi ortamı ile 1930'ların siyasi ortamı aynı değildir. Dilini her ne kadar sivriltilmiş gibi görünse de Necip Fazıl'ın *Ağaç* dergisini Cumhuriyet ideolojisinin kendini her alanda hissettirdiği 30'lar Türkiye'sinde çıkardığı unutulmamalıdır. Bununla beraber, dönemin güncel siyasetine eklemlenme biçimini görmek açısından, derginin finansörlüğünü bizzat Atatürk'ün emriyle kurulan ve genel müdürlüğünde Celal Bayar'ın olduğu (o dönem *Varlık*'a da destek veren) İş Bankası'nın üstlendiği akıldan çıkarılmamalıdır.

Böylesi bir ortamda yayın hayatını sürdüren *Ağaç* resmî ideoloji söylemine mesafeli durmakla beraber, belli sebeplerini saydığımız siyasal atmosferden ötürü, net bir muhalefet geliştirmez; düşünsel ve pratik olarak böyle bir muhalefet geliştirme çabası içerisine girmez. Bütün bunlar ışığında 30'lar Türkiye'sinin bir "yeni" inşa etme sürecinde *Ağaç*'ın nerede durduğu; sorusu da derginin pozisyonu çerçevesinde düşünülmesi gereken bir konudur. Temel iddiasının madde alemine karşı manayı savunmak olduğu söyleminden hareketle, dönemin pozitivist ve materyalist anlayışlarına bir karşı duruş olarak kendini var ettiği unutulmamalıdır. (Kısakürek, 1936a: 1-2) Bununla beraber şiiri, romanı, tiyatroyu, resmi, müziği ve sanatın başka alanlarını gündem maddesi yaparak, sanat ve sanatçı hakkında belli birtakım sorular ve sorunlar eşliğinde güncel tartışmalar yürütülmesi, *Ağaç* dergisinin modernleşen Türkiye içerisindeki yerini görmek açısından önemlidir.

Ağaç dergisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte toplumun her köşesinde hissedilen Batı odaklı reformlar ve buna bağlı ilerleyen Doğu-Batı sentezini, madde-ruh ayrımı olarak okuma eğilime girer. Tanıl Bora, Necip Fazıl'ın bu fikirlerinden şu şekilde bahseder:

"[...], 'dünyanın beklediği... mesut Doğu-Batı terkiibinden' söz eder ama bir yandan da Yabancı İdeolocylalarla Mücadele Dairesi kurulmasını önerecek kadar ksenefobiktir o. Özlediği sentezde Batı'nın payı, safi maddiyattan ibarettir: 'Garp medeniyeti, müsbet bilgiler istifidir, maddiyattan başka herhangi bir konuda rehberliği olamaz.' Batı'nın maddi ve teknik bilgisini edinmeyi, fetih ve gasp ilişkisi içinde düşünür zaten Necip Fazıl: Garp'tan 'akıl ve teknika çalmak'tan söz eder" (Bora, 2017: 69).

Bu duruş, madde ve mana arasındaki ayrım, Necip Fazıl'ın ve *Ağaç* dergisinin duruşunu temsil eder. Henüz 30'lu yaşlarının başında çıkardığı derginin ilk sayısının *Adımız* başlıklı giriş yazısında dergiye rengini verecek olan bu tavrı şu sözlerle açıklar: “Ağaç, madde ve ruh gibi, her şeyin bir dış ve bir iç yüzünü, toprak üstünde ve toprak altındaki gür ve dolaşık varlığıyla çizgi ve biçime sokmuş bir semboldür” (Kısakürek, 1936a: 1).

Cumhuriyet ideolojisinin getirdiği yeni reform hareketlerinin muhtevası, belli ölçülerde maddeci olduğu gerekçesiyle eleştirilere maruz kalır. Bu eleştiriler özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında (hatta belli kırılmaların yaşandığı 1950'ler Türkiye'sine kadar) ya üstü kapalı olarak dile getirilir ya da hiç gündeme gelmez. İslamcılık akımının ideoloğu diyebileceğimiz Necip Fazıl'ın çıkardığı *Ağaç* dergisi gibi bir dergide dahi, çok farklı ideolojilerden yazarların yazılarına yer verilir. İslamcılığa sosyal ve siyasal olarak mesafeli olan Sabahattin Ali, Sait Faik ve komünist olduğu gerekçesiyle sonradan Necip Fazıl'ın hedef tahtasına oturtulacak Ahmet Hamdi Tanpınar gibi isimler *Ağaç*'ta yazar. Necip Fazıl'ın bu antikomünist propagandası derginin çeşitli sayılarında kendini hissettirir ki Türkiye siyasi hayatında bahsi geçen antikomünist propaganda, etkisini uzun yıllar sürdürecektir. Örneğin Necip Fazıl, derginin 5. sayısında, N.F.K. imzasıyla “*İlk ve Son Hitap*” başlıklı bir yazı kaleme alır ve bu yazısında Nazım Hikmet'e seslenir:

“Şimdi bana -tam da senden beklileyebileceğim bir tarzda- çatıyorsun. Devlet günlerinde seni rakip diye almaya tenezzül etmeyen adam, bu bahtsız halinde sana nasıl tenezzül eder? Artık sen benim gözümde hiçbir şeyi temsil etmiyorsun. Ne hokkabaz şiirini, ne işportacı komünizmasını, ne hile ustalığını, ne 24 saatlik reklam açığızlülüğünü... Senin nene mukabele edeyim?” (Kısakürek, 1936d: 12).

Bu ve benzeri saldırgan ifadelerle doldurulmuş yazıda açık hedef haline gelen Nazım Hikmet'in, Necip Fazıl'la arasındaki kişisel münasebet bir yana, aynı zamanda bir anti-komünist reflekse kurban gittiği açıktır.

“Cumhuriyet'in radikal reformlarının materyalist ve pozitivist yönlerine bir tepki olarak hem inkılâbı makul düzeyde tutmak isteyen Cumhuriyetçi muhafazakârlar hem de İslami geleneği savunmak isteyen İslamcılar spiritualist felsefeye sarılılar. Kısakürek'in *Ağaç* dergisini çıkardığı dönem, Mustafa Şekip Tunç ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu -ki her ikisi de İstanbul Darülfünunu Felsefe Şubesi'nde, Kısakürek'in hocasıdır- gibi

Cumhuriyetçi muhafazakarların Batı'nın ve Türk insanının krizinden bahsettikleri bir dönemdir. Kemalist ortamın içinde barındırdığı 'inanç krizini' gündeme getiren Kısakürek, 1943 yılında Büyük Doğu dergisinin yayına başlamasıyla, İslam'ı bir ideoloji olarak sunma noktasına gelir” (Duran, 2005: 132).

Ağaç, maddeye karşı mana âlemini savunan, Batı'nın değerlerine karşı yerel olana odaklanan ilk dergi değildir. Abdullah Uçman (1983), pozitivist ve materyalist akımlara karşı gelişen dergilerden biri olarak gördüğü; daha çok ruha ve manevi değerlere dayanan bir kültür ve sanat anlayışını savunan *Ağaç*'ı (ve Peyami Safa'nın fikir haritasına yön verdiği Kültür Haftası'nı), özellikle “hamle gücünü insan ruhunda gören ve bu açıdan tesirleri Cumhuriyet'ten sonra da uzun yıllar devam eden Bergsonizm”in de etkisiyle çıkan Dergâh'tan sonra o “mistik” çizgiyi sürdüren bir(er) dergi olarak görmekte haklıdır. Bununla birlikte Uçman derginin sonraki dönem üzerindeki etkisinden de şu şekilde bahseder:

“1936'lı yılların sanat, kültür ve edebiyat dünyasında son derece önemli bir yeri olan ve milli-manevi değerler adına gerçek bir kıpırdanma manası taşıyan dergiyi, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan ve birer nesil yetiştiren Hareket (1939), Büyük Doğu (1943), Türk Düşüncesi (1953-1960), Diriliş (1960) Edebiyat (1969) ve Maveria (1976) gibi yayın organlarının bir nüvesi şeklinde değerlendirmek hiç de yanlış olmaz” (Uçman, 1983: 82-86).

1930'lar Türkiye'si, pek çok radikal yenileşme hareketine tanık olmuş ve toplumun yoğun, sancılı bir süreçten geçtiği; toplumda belli birtakım kopuklukların da yaşandığı bir dönemdir. Bu kopuklukların sebeplerinden biri, temel olarak milli mücadele yıllarına damgasını vuran dini motiflerin yoğun olarak kullanıldığı, İslamcı şahsiyetlerin yeni devletin kurulmasında aktif rol oynadığı dönemden sonra gerçekleşen laikleşme hareketlerinde yatar. Bütün bu dini altyapı, yeni devletin kurulmasıyla bertaraf edilmeye çalışılır, bu da sonrasında belli bir reaksiyona sebep olur. Saltanat ve hilafet kurumlarının kaldırılması, harf devrimi, anayasada laiklik odaklı düzenlemeler ve hatta Türkçe ezan gibi radikal dönüşümlerin toplumda belli bir kesimin tepkisini çekmemesi beklenemezdi.

“Birinci Savaş sonrası dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının hukuken sona ermesi ve yerine laik bir cumhuriyetin kurulması, İslâmcıların, kendilerini, değişen koşullara yeniden uyarlamalarını zorunlu

kılar. Fakat cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen reformlar ve İslâmî muhalefet üzerinde uygulanan sıkı baskı politikaları, bu dönem İslâmcılarını, sahip oldukları düşünce ve projelerini açıkça dillendirme imkânlarından yoksun bırakır. İslâmcılar, II. Meşrutiyet döneminde açıkça dillendirdikleri “İslâmî bir siyasal rejim” talepleri yerine, ‘imanı kurtarma’ ve ‘Kur’an alfabesinin unutulmasını engellemek’ şeklindeki çalışmalarla yetinmek durumunda kalır” (Bulut, 2013: 347).

İslamcı refleksi hareket eden *Ağaç*’ın 2. sayısında Necip Fazıl’ın, Karl Marx’ın “Katı olan her şey buharlaşıyor” veya Nietzsche’nin “Tanrı öldü” cümlelerine nazire yaparcasına başlığını “*Allahsız Dünya*” şeklinde belirlediği yazısı dikkate değerdir. Ağaç’ın genel çizgisini belli eden bu yazısında Necip Fazıl, adeta sekülerleşen dünya ile bir hesaplaşma içerisine girer. Bu hem dünyaya hem de Türk toplumunun Osmanlı sonrası dönüştüğü noktaya dair eleştirileri gösterir. “Niçin o kadar tapındığı müspet ilimler ona tesellisini vermiyor? Ölümlerin kalbini şişelerde zıplatan doktorları, suyun altına havanın üstüne merdiven kuran mühendisleri, Londra’daki fısıltıyı Tahran’da dinleten kaşifleri var. Bütün bunlar içinin yıkıntısına niye ilaç değil?” şeklinde, bilimi yani maddeyi eleştiren Necip Fazıl’ın cevabı son derece uhrevi ve mana alemine dikkat çekecek cinstendir:

“Allah dünyamızdan çekildi. Artık ne bir (harikulade) telakkisi, ne bir sonsuzluk duygusu, ne bir gizlilik idraki, ne bir istikbal iştihakı. [...] Allah dünyamızdan çekildi. Bu çekiliş bir insandan cesaretin çekilişi, bir çehreden muhabbetin uçuşu, bir bahçeden baharın gidişi gibi kaba madde üzerinde takibi mümkün bir iş değil. [...] Perişan ruhumuzu düzene sokacak iman! Davamız seninle!” (Kısakürek, 1936d: 2).

Necip Fazıl, derginin 4. sayısından itibaren “*Manzara*” başlıklı bir yazı dizisine başlar. Bu dizide modernleşmenin temel paradigmasını oluşturan “değişim/dönüşüm” mefhumunu merkeze alır. Geçmişten o güne değin sanat anlayışı ve bir entelektüel olarak sanatçı tipini hedef tahtasına oturtur. “*Manzara I*” başlıklı dizinin ilk yazısında dönüşümün gerekliliği üzerinde durarak sanatçıyı da bu anlamda aksiyona geçmeye çağırır:

“Bütün nezaketlerimizi, pazarlıklarımızı, temkinlerimizi, kanaatkarlıklarımızı, oluruna bağlama tesellilerimizi bir tarafa bırakarak, dünya ölçüleri önünde, bu güne kadar gelmiş bütün kıymetleri (revision)a çağırmanın ve temizleyici kritiği bina etmenin günü bu gündür. [...] Klasik

çatının klasik temeli oluncaya kadar üzerinde işlemeye mahkum olduğumuz bu hesaplaşma borcu önünde, büyük şahsiyetin tek humması olan ÖLÜM KORKUSU ve YAŞAMA HIRSINI duymuş her Türk sanatkarı taahhüt altındadır” (Kısakürek, 1936c: 1-2).

Necip Fazıl’ın Türk sanatkarına yaptığı bu “yumuşak” çağrı, aslında kendisine bir sanat politikası çizmeye çalışan Erken Cumhuriyet’in kültürel ortamında hemen her entelektüelin kafasını kurcalayan meselelerdendir. Bir yeni inşa etme sürecinde eski ile kurulan ilişki her anlamda üzerine düşünülmesi gereken bir zemin içerir. Bu anlamda *Ağaç* da diğer dönem dergileri gibi kendine bir nevi “manifesto” üretirken, sanatın ve sanatçının durumunu masaya yatırır. Dizinin ikinci yazısı “*Manzara 2: Türk Orta Çağ Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış*” başlığını taşır. Bu yazı Necip Fazıl’ın eski ile kurduğu ilişkiyi daha net gösterir ve Türk sanatkarını “İslam, iman ve ideolojisi” arasında bir bağ kurarak güzellemeye çabalar:

“İmdi, kalite ve kıymet hükümleri üstünde hiçbir teşhise yanaşmadan kabul etmeliyiz ki, Türk orta çağ sanatkâr ve entelektüeli, belli başlı bir idrak mihrakı etrafında, saiklerini, sebeplerini ve neticelerini çerçevelemiş; zamanı, mazi, hal ve istikbal olarak, üç ritmile temsil etmiş; kendi ömrü ve anlayışı içinde, düne, bu güne ve yarına tahakküm etmiş nizamlı bir cemiyetin halis yemişidir. [...] Türk orta çağ sanatkâr ve entelektüeli, kendisine göre, içinde: 1- Bir dünya anlayışı, 2- Bir eşya ve hadise görüşü, 3- Bir ‘güzel’ ve ‘doğru’ hükmü, 4-, Bir kemal ölçüsü, 5- Bir ‘yarın’ iştiyakı, 6- Bir tenkit ve tayin terazisi, 7- Bir kültür bağı, 8- Bir ferdiyet örgüsü, 9- Bir cemiyet alakası gibi ‘criterium’ları taşıyan ve mesafelerle, istikametlerle, hacimleri ve nispetlerle, reel ve orijinal bir dünyayı temsil eden hakiki sanatkâr ve entelektüel örneğidir” (Kısakürek, 1936e: 1-2).

Her yeni oluşum bir yıkıntının üzerinde yükselir ve yoktan var olmaz. Mutlaka arkasını yaslaması gereken bir eskiye ihtiyaç duyar. Necip Fazıl bu ihtiyacı ilk etapta kendi zihin dünyasındaki “orta çağ sanatkarı” ile giderir. Ancak ilgili yazıda bahsi geçen sanatkârlar konusunda belli ki kafası karışık çünkü tarihsel olarak saydığı isimler orta çağın zamansal olarak dışında kalan isimlerdir. Necip Fazıl’ın “orta çağ” ile vurguladığının lineer tarih akışı içerisindeki tarih devirlerinden biri mi yoksa kendi düşünsel dünyasındaki bir dönemi mi

temsil ettiği belirgin değildir. Hasan Aksakal’ın Necip Fazıl’ı “tarihi bilmemekle” itham ettiği eleştirileri bir ölçüde dikkate değerdir:

“Manzara 2: Türk Orta Çağ Sanatkâr ve Entellektüeline Kısa Bir Bakış’ Necip Fazıl’ın inanılmaz derecede sathi bir tarih bilgisine sahip olduğunu göstermesi bakımından hayret uyandırıcıdır. Hayli bulanık, tutarsız bir kompozisyonla kaleme aldığı bu yazıda [...] Fuzuli (1483-1556), Baki (1526-1600), Nefi (1572-1639), Nedim (1681- 1730), hatta Şeyh Galip (1757-1799) ve Dede Efendi (1778-1846) gibi suretleri ortaçağda yaşamış gibi tasvir eder; bu belirsizlik içinde onları ortaçağın estetiğini, siyasi iradesini, İslam kudretini taşıyan değerlerin taşıyıcıları olarak aksettirir” (Aksakal, 2016: 50).

Derginin 12. sayısında, “Ahlakımız” başlıklı yazıda Necip Fazıl, yıldızının bir türlü barışmadığı Tanzimat devri sanatçısını ahlaki olarak orta çağ sanatkarı ile mukayese eder ve şunları söyler:

“Türk sanat ve fikir hayatında ahlak bozukluğu (Edebiyatı Cedide)den sonra başlar. Tanzimattan evvelkilerde ve sonrakilerde ahlak yerindedir. Şu kadar ki Tanzimat’tan evvelkilerde, yani orta çağ Türk sanatkâr ve entelektüelinde ahlak, bir telakki ve şuur halinde, Tanzimattan sonrakilerde ise bir de itiyat şeklindedir. (Manzara)lar yazımızda iddia ettiğimiz gibi Tür orta çağ sanatkâr ve entelektüeli, dünyasının bütün kanunlarına malik olduğu kadar ahlakına da sahipti. Tanzimat ve Tanzimat sonrası sanatkâr ve entelektüelinde ise, eski dünyanın zihin yapısı yıkılmaya yüz tuttuğu halde, ruh yapısı yerinde kalmış ve tesirleri göze görünmez bir planda, dünya harbine yakın senelere kadar ulaşmıştır” (Kısakürek, 1936j: 1).

Alıntılanan pasajdan çıkabilecek sonuçlardan biri, Necip Fazıl’ın “orta çağ sanatkarı”ndan kastının, Tanzimat öncesi olabileceğidir ki eğer öyleyse bu 18. yüzyılı dahi kapsayacak geniş bir aralığa denk gelir. Bütün bu muğlak betimlemeye rağmen Necip Fazıl’ın kendisine bulduğu dayanak önemlidir. Nasıl ki yine Erken Cumhuriyet’in önemli fikir akımlarından Türk hümanizmi kendisine yeniliklerin kayıtsız şartsız dayanağı olarak Batı’yı seçer ve eski (Osmanlı Devleti ve medeniyeti) ile arasına mesafe koyarsa, Necip Fazıl da bu

yeni dönemin kendini anlamlandırma sürecinde fikir dünyasının dayanağı olarak orta çağ sanatkarlarını seçer ve kendi yenisini kurarken bunu baz alır.

Necip Fazıl'ın Türk sanatkarı üzerine fikirleri, bir sonraki yazıda değişir. “*Manzara 3: Tanzimat Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış*” başlığıyla kaleme aldığı yazısında, orta çağ sanatkarına methiyeler düzdüğü bir önceki yazısına göre bir hayli agresiftir. Tanzimat'ın bir yenilikler dönemi ve karşı karşıya olunanın yepyeni bir şuur olduğunun farkındadır ancak Tanzimat'ı doğuran şuurun “ufak ve sığ” olduğundan yakınıır. Tanzimat sanat ve entelektüelinin psikolojisini “kayıtsız ve şartsız HAYRANLIK” ve şuurunu “kayıtsız ve şartsız TAKLİT” olarak niteler. Necip Fazıl'ın kabına sığmayan ruh halinin en belirgin olarak ortaya çıktığı yazılardan biri budur. Tanzimat aydınını taklitçilik ve hayranlık suçlamasıyla hedef tahtasına oturtan Necip Fazıl yazıyı şu cümlelerle bitirir: “Garp artık onun için kanunları aranacak ve kendi kemal kalitesi içinde pişirilecek bir ‘Probleme’ değil, illiyeti meçhul ve düşünmeden tapınılacak bir ‘Phenomene’dir” (Kısakürek, 1936j: 2). Bununla beraber Necip Fazıl'ın bu saldırgan ve aşağılayıcı tavrının, dizinin sonraki yazılarında da sürdürdüğü görülür. “*Manzara 4: Dünya Harbine Gelinceye Kadar Tanzimat Sonrası Türk Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış*” başlıklı dizinin dördüncü yazısında bir önceki yazıya benzer ifadeler kullanır ve bu devrin aydın kesimini fikriyat bakımından kendinden bir önceki döneme yakın görür: “Dünya harbine gelinceye kadar Tanzimat sonrası Türk sanatkar ve entelektüeli, Tanzimat ana karakterinin başka zaman ve mekanlarda ve farklı şartlar ve makyaslar altında devamından fazla bir şey getirmez” (Kısakürek, 1936g: 1). Necip Fazıl, bu yazısında bu sıralarda ortaya çıkan “züppe” tipi için “korkunç cahil” ve “şahsiyetsiz alkışçı” diyecek kadar ileri gidecektir. Yazısını, “Dünya harbine gelinceye kadar Tanzimat sonrası sanatkar ve entelektüeli, satıh üzeri idrakile Avrupalılaşıma fikrinin, artık züppelik ve tereddisini vermeye ve Tanzimatın öz karakterini daha iyi ifşaya yarar” (Kısakürek, 1936g: 2) şeklinde bitiren Necip Fazıl, sadece Tanzimat dönemini eleştirmekle kalmaz, belki de Erken Cumhuriyet'in modernleşme eğrisinin ne yönde olması gerektiğini de ifade etmeye çalışır.

Dizinin bir sonraki yazısı “*Manzara 5: Büyük Harp Sonrası Türk Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış*” başlığını taşır ve Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından; fikir ve sanat dünyasındaki etkilerinden bahsederek başlar. Bununla beraber yazı önceki yazılardan farklı olarak nispeten daha olumlu bir hava ile kaleme alınır. Necip Fazıl, “Büyük harp çerçevesi içinde Türk cemiyeti, hemen ilk defa olarak halis ve şahsi, öz

entelektüeline kavuşur” (Kısakürek, 1936h: 1) cümlesi ile Tanzimat ve sonrasında topa tuttuğu aydın tipine bir alternatif bulur. Bu kişi Ziya Gökalp’tir:

“Hiçbir felsefe mektebinin ve fikir sisteminin tam ve tek mübdii olmasa da, Ziya Gök Alp, okuduğunu anlamış, meyil ve nisbet gösterdiği Avrupalı fikir sistemini kendi ferdî ve içtimaî şartlarile yuğurabilmiş, onu orijinal bir fert ve millet davası haline getirebilmiş, ideal çilesi ve fikir azabı çekmiş ilk Türk tefekkür adamıdır. [...] İşin en kaba planda başlangıcı bil olsa birdenbire bir TÜRK, TÜRKÇE, TÜRKİYE şuuru, asırlardan beri hakkını bekleyen ve en göze görünmez his tabakalarında uyuyan bir, KENDİSİNİ BULMA ve KENDİNE GELME cezbesinin ilk hamlesidir” (Kısakürek, 1936h: 1).

Ahlaki bakımdan dikkate değer bulduğu bir başka isim ise Tevfik Fikret’tir. Tevfik Fikret, hayatının belli bir döneminden sonra İslam dini ile arasına bir hayli mesafe koymuş olmasına rağmen Necip Fazıl’ın övgüsüne mazhar olması bakımından önemlidir. Necip Fazıl’ın Fikret’i anarken onun “İslam terbiyesi” ile yetiştiğini söylemesi, her şeye rağmen onu kendi zihinsel evreninde bir yere yerleştirme çabası olarak yorumlanabilir:

“Tevfik Fikret, hayatının sonlarına doğru, fikir bakımından en büyük reaksiyonlarını İslam dinine karşı göstermesine ve Allah’ı inkâr etmesine rağmen, his bakımından ölümüne kadar ailesinden aldığı İslami ahlak terbiyesine sadık kalmış ve naslarını inkâr ettiği bu kaynağın, farkına varmaksızın, ahlakını taşımıştır. Tevfik Fikret’teki Avrupalı tesir ve terbiye, ki bir İslam familyasından gelen çocuğun ruhunda, şuur altı terbiye temeline dayanır. Yoksa bir Garp cemiyeti içinde yuğrulmadan ve Garplı bir ailenin hassasiyet havası içinde yetişmeden veya bu havanın kendi memleketinde ocağını kurmadan Garplı ahlakına tevarüs mümkün değildir. İlmine tevarüs belki” (Kısakürek, 1936j: 1).

Necip Fazıl’ın Batı medeniyeti ile kurmaya çalıştığı ilişki sadece Tevfik Fikret özelinde değil, genel çerçevede de İslam dini üzerindedir. İyi terbiye almış olmanın yolunu İslamiyet’in rahle-i tedrisinden geçmek olduğunu düşünen Necip Fazıl, entelektüel olarak bir ölçüde “hayranlık” beslediği Tevfik Fikret’i de bu ahlak zeminine yerleştirmekte bir beis görmez. Ziya Gökalp üzerinden açıkladığı “kendine gelme” ve “kendini bulma” tabirlerini, Türklükle birlikte değerlendiren Necip Fazıl’ın bu tavrı, Erken Cumhuriyet için kabul

edilebilir bir yaklaşımdır. İslamcılığın, henüz kendini belirgin bir şekilde ifade etme imkânı bulmakta zorlandığı bu dönemde milliyetçiliğe sarılması göz önüne alındığında Necip Fazıl'ın İslamiyet'i Türklük ile birlikte zikretmesi şaşırtıcı değildir. Ayrıca yine aynı yazıda, şiir için Yahya Kemal, Ahmet Haşım; roman içinse Yakup Kadri'nin isimlerinden olumlu yönde bahsedilir ancak Necip Fazıl bütün bu pozitif vurgulara rağmen dip toplamda tablodan memnun değildir:

“Büyük harp sonrası ve mütareke yılları Türk sanatkar ve entelektüeli, bir evvelki kaba (zümre) ve (mekteb)in seviyesini aşmış, ferdiyet kıymetlerine sokulmuş, fakat bu kıymetleri kanunlaştıramamış ve her tarafı kopuk, kırık, küçük (tendance)lar halinde birtakım başkalıkları, ayrılıkları, rekabetleri temsil etmiş, (kötü)yü, (eksik)i, (bayat)ı sezmiş, fakat (iyi)yi, (güzel)i ve (yüksek)i bulamamış, (tereddi)nin yanında (kemal)i, (sefil)in yanında (ulvi)yi vadeder gibi olmuş ve netice itibarile gelenden ziyade gideni ifade etmiş, bulanık, karışık, dağınık bir tablo çizer” (Kısakürek, 1936j: 3).

Necip Fazıl'ın buradaki üslubu ve meseleye yaklaşımı saldırgan olmaktan uzaktır. Ziya Gökalp gibi bir ismi, yeninin öncüsü olarak görür, Türklüğünü anlamanın kendini var etmek olacağı fikriyle hareket eder. Bu tavrında Ziya Gökalp'in Türkçülük üzerine yaklaşımları, medeniyet ve hars ayrımı odağında resmetmeye çalıştığı yeni medeniyet tasavvurunun etkilidir. Ziya Gökalp'in çizdiği bu resim Türk modernleşmesinin yol haritası olarak da okunmaktadır. Gökalp'e göre kendi kültürümüzden, geçmişimizden kopmadan Batı medeniyetine entegre olmak ve modernleşebilmek yani çağa ayak uydurabilmek mümkündür. Gökalp hars ile medeniyeti, duygu ve bilgi ile anar. Harsın kaynağı milletin duygularıdır. Duygular, ortaya çıkış şekli fark etmeksizin, taklit edilemezler. Bu sebeptir ki bir milletin kültürü de taklit edilemez ve sadece o millete hastır. Osmanlı medeniyeti ile Türk kültürü arasında bir ayrıma giden Gökalp, Osmanlı medeniyetinin, Türk, Arap, Acem kültürleriyle İslam dinine, Şark medeniyetine ve son dönemlerde de Garp medeniyetine ait müesseselerden oluşan bir toplamı oluşturduğunu ifade eder. Bu çerçevede Ziya Gökalp (1968)'in Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarına ayrı noktalardan bakmadığı; bu akımların bir potada eritilerek yine kendi köklerinden doğan bir modernleşmenin mümkün olduğunu düşündüğü söylenebilir. Gökalp'in bu fikirlerinden hareketle Necip Fazıl'ın da

Gökalp'i kutsiyetle anması ve çağının en önemli ve belli ilkleri barındıran bir entelektüeli olarak vurgulaması tesadüf değildir.

Necip Fazıl, “*Manzara 6: Bugün ve Netice*” başlığını taşıyan müteakip yazıda benzer bir karamsar tavrı sürdürür. “Bugün, günlerin en acıklı ve en bahtsız, en büyük hayata namzet ve hiçbir şeye malik olmayan gün” (Kısakürek, 1936: 1) derken yaşadığı çağdan hoşnutsuzluğunu, sadece sanatkâr ve sanat üzerinden değil, sosyal ve politik olarak da vurgulamış olur. Sanat ve fikir mecmuaları için “ilan parası ve devlet rahmetile adım al[dıkların]” söyler ancak *Ağaç* da benzer bir maddi destekle ayakta durmaktadır ki derginin kapanış sürecinde yine Necip Fazıl “ilgi görmediklerini” gerekçe olarak sunar. Bu kısa yazının sonunda yine Tanzimat'tan itibaren edebiyat ve sanatta herhangi bir “cevher” yetişmediği vurgusunu yapacaktır:

“Tanzimattan bu güne kadar Türk edebiyatında, bir dünya anlayışı, bir eşya ve bir hadise görüşü, bir (güzel) ve bir (doğru) hükmü, bir kemal ölçüsü, bir mavera humması, bir tenkit ve tayin terazisi, bir kültür bağı, bir ferdiyet mayası, bir cemiyet alakası ve bir iç ve dış murakabesi cevherlerini taşıyan tek bir nesil ve tek bir şahıs gelmez” (Kısakürek, 1936: 1).

Bu yazı ile *Manzara* serisi sona erer. Dizide Necip Fazıl'ın Türk sanat ve sanatkarına bakışının genel çerçevede son derece karamsar olduğu görülmektedir. Bununla beraber fikirlerinin ne kadarının sağlam bir temele oturduğu, ne kadarının tarihsel ve sosyolojik olarak geçerli olduğu tartışmaya açıktır. Bu açıdan bakılınca kendisi de bu durumun farkındadır ve derginin bir sonraki sayısında kaleme aldığı “*Manzarayı Kapatırken*” başlıklı yazısında bunu ifade eder:

“Bu yazılarla, herhangi uzun, etraflı ve derin bir tahlile dayanan ve hükmünü, bir şeyi isbat etmiş olmanın gülünç iddiasile mühürleyen bir iş gördüğümüze inanmıyoruz. Üstüne, kendi zevk ve idrakimize göre bir ev kuracağımız bir arsanın, her şeyden evvel kısaca temizlenişi, gözden geçirilişi ve ana çevrelerinin çabucak dolanişi gibi, (Manzara)lar da Türk edebiyatının, ilk günlerden bugüne kadar en kaba ve en kısa yollardan basit bir karalama halinde ve küçücük bir çerçevede içinde telakkisidir” (Kısakürek, 1936: 1).

Yer yer fikir paradokslarına, açmazlara hatta bilgi hatalarına rağmen Necip Fazıl'ın kendi zaviyesinden yapmaya çalıştığı, modernleşen dünyada Türk toplumunun kendisine nasıl

bir yer bulacağını tayin etmektir. Bunun için çabalarırken bir yeni inşa etmeyi “bina çıkmak” metaforu ile açıklayan Necip Fazıl, “Bu bina çıktıkça arsaya ve evvelki binalara ait kıymet ölçüleri de meydana çıkacak, nispetler kendi kendine kurulacak ve hükümler sığ bir inkar seviyesinde kalmayacaktır” (Kısakürek, 1936i: 1) ifadelerini kullanarak geçmiş ile olumlu bir bağ kurmaktan da imtina etmez. Dergide Asaf Halet Çelebi tarafından kaleme alınan “*Mevlana'nın Rubailer*” başlıklı yazı dizisi, aynı zamanda “*Şarkın Kaynakları*” üst başlığını taşır. Salih Zeki Aktay tarafından kaleme alınan “*Klasizma ve Klasikler*” başlıklı, 10. sayı ile 17. sayı arasında toplamda 8 sayı süren yazı dizisi klasik metinlerle kurulan bir ilişkinin ürünüdür. Bir yandan Doğu ile güçlü bir bağ kurmaya çalışan *Ağaç* dergisi Batı ile de mutlak bir temas içinde kalmaktan geri durmaz. Doğu'nun ve Batı'nın kaynaklarını aynı anda gündem maddesi yapar ve bu da kadim Anadolu geleneğine bir göndermedir. Derginin muhtelif sayılarında çeşitli çeviriler olması yeni bir medeniyetin inşa sürecinde çeviriye büyük önem verildiğinin bir göstergesidir. Bu anlamda dergideki en önemli çevirilerden biri, Burhan Toprak'ın, eserlerinde ruh-beden çatılmasını da ele alan François Mauriac'tan tercüme ettiği ve derginin ilk altı sayısında tefrika edilen “*Roman*” başlıklı dizidir (Mauriac, 1936). Bir diğer yazı dizisi ise, Georges Cattau tarafından yazılan ve S. Tevfik Siber tarafından tercüme edilen “*Proust Dostluğu*” başlıklı yazı dizisidir (Cattau, 1936). Gerek Doğu-Batı eksenli yazılar gerekse tercümeyle verilen ehemmiyet bakımından *Ağaç dergisinin* takındığı tavır, belli çerçevede, erken Cumhuriyet'in modernleşme paradigmasına uygundur. İçerikte farklılaşmalar olsa da pratikteki uygulama dönemin pek çok başka fikir ve sanat dergisiyle benzerdir.

4. SONUÇ

Ağaç dergisi, Erken Cumhuriyet'in kültürel olarak belli bir hareketlilik yaşadığı; yenileşme çabalarının ve radikal reformların kendisini her alanda hissettirdiği bir dönemde yayınlanır. Cumhuriyet'in kendisini inşa etme sürecinde Osmanlı ile arasındaki süreklilik ve kopuşlar, dönemin fikir-sanat dergilerinde hissedilen bir durumdur. Arada kalmışlık, sıkışmışlık, ne tarafa döneceğini tam olarak bilemiyor olmanın getirdiği alacakaranlık, dönemin siyasetçileriyle birlikte sanat camiasını da etkiler ve kendileri üzerine düşüncelerine yol açar.

Ağaç dergisi böylesi bir ortamda kısa da olsa yayın hayatını sürdürür. Şüphesiz *Ağaç* dergisinin en önemli özelliklerinden birisi Necip Fazıl'ın öncülüğünde çıkmasıdır ki bu durum, Erken Cumhuriyet Dönemindeki Necip Fazıl'ın fikir haritasını görme imkânını sağlar.

İslamcı hassasiyetler ve reaksiyonlarla *Ağaç*'ın yayın çizgisine yön veren Necip Fazıl, madde âlemine karşı ruh âlemini savunan, Erken Cumhuriyet'in belli reformlarını bu çerçevede üstü kapalı da olsa eleştiren ve kalemini özellikle sanat ve sanatçı camiasına karşı sivrilten bir tavır sergiler. Buna rağmen ne Necip Fazıl'da ne de derginin herhangi başka bir yazarında Cumhuriyet'in; Cumhuriyet'in getirdiklerinin veya dönemin reformist hareketlerinin net bir biçimde eleştirildiğini görmek mümkün değildir. Bu, dönemin sosyal ve siyasal şartları düşünüldüğünde normal karşılanması gereken bir durumdur. Dikkatle incelendiğinde, sadece *Ağaç*'ta değil, yakın dönemlerde çıkmış; *Ağaç*'la ideolojik olarak (özellikle sonraki yıllarda) belli bir ayrışmaya düşecek olan *İnsan* (1939-1943), *Kültür Haftası* (1936), *Hareket* (1939), *Yeni Adam* (1934-1938) gibi dergilerde de Cumhuriyet'e dair herhangi bir eleştiriye denk gelmek bir hayli zordur. Cumhuriyet'in alacakaranlık döneminin ortadan kalktığı, herkesin kendi kalesine çekilmeye başladığı İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra ise bu eleştirel dilin daha belirginleştiği görülecektir. Bu anlamda *Ağaç dergisinden*, her ne kadar İslamcı bir söyleme sahip olduğu düşünülse de, böyle bir eleştirel dil veya Cumhuriyet'le bir hesaplaşma çabası içerisine girmesini beklemek zaten doğru olmaz.

Bütün bunların yanında *Ağaç*, hem Necip Fazıl'ın kişisel hayatındaki fikir çalkantılarını görmek hem de bir Türkiye haritası izlemek açısından dikkate değerdir. Farklı fikirlerdeki isimlerin *Ağaç* dergisinde yer alması dönemin tipik özelliklerinden biri olarak görülmelidir. Nihai kertede Necip Fazıl'ı *Büyük Doğu*'ya kadar taşıyacak olan *Ağaç*, dönemin kültürel ve düşünsel bir havuzunu oluşturması bakımından, kısa yayın hayatına rağmen, son derece önemli bir neşriyat olarak okunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adil, F. (2018). *Asmalımescit 74 (Bohem Hayatı)*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Aksakal, H. (2016). “Ağaç dergisi ve Necip Fazıl’ın Kozasından Çıkışı”, *Evrensel Kültür Dergisi*, Sayı: 297, s. 46-54.
- Aksakal, H. (2017). *Türk Muhafazakarlığı: Terennüm, Tereddüt, Tahakküm*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2002). "Kültür Haftası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kultur-haftasi> (Erişim tarihi: 22.07.2019).
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Y. (2008). “Hasan Âli Yücel: İcraatları ve Eserleriyle Bir Eğitim Bakanı'nın Portresi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, s. 665-684.
- Bulut, Y. (2013). “Türkiye’de İslâmcılık ve Tercüme Faaliyetleri” Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, Editör: İsmail Kara ve Asım Öz.
- Cattai, G. (1936). “Proust Dostluğu”, Çev. S. Tefvik Siber, *Ağaç*, Sayı: 8-15.
- Duran, B. (2005). “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Günyol, V. (1996). *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, İstanbul: Alan Yayınları.
- Kara, İ. (1998). *Şeyhendifinin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Katoğlu, M. (2013). “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde*, Yayın Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 12. Basım.
- Kayalı, K. (2011). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım.
- Kısakürek, N. F. (1936a). “Adımız”, *Ağaç*, 14 Mart 1936, Sayı: 1.
- Kısakürek, N. F. (1936b). “Allahsız Dünya”, *Ağaç*, 21 Mart 1936, Sayı: 2.

- Kısakürek, N. F. (1936c). “Manzara 1”, *Ağaç*, 4 Nisan 1936, Sayı: 4.
- Kısakürek, N. F. (1936d). “İlk ve Son Hitap”, *Ağaç*, 11 Nisan 1936, Sayı: 5.
- Kısakürek, N. F. (1936e). “Manzara 2: Tük Orta Çağ Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış”, *Ağaç*, 11 Nisan 1936, Sayı: 5.
- Kısakürek, N. F. (1936f). “Manzara 3: Tanzimat Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış”, *Ağaç*, 18 Nisan 1936, Sayı: 6.
- Kısakürek, N. F. (1936g). “Manzara 4: Dünya Harbine Ginceye Kadar Tanzimat Sonrası Türk Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış”, *Ağaç*, 16 Mayıs 1936, Sayı: 7.
- Kısakürek, N. F. (1936h). “Manzara 5: Büyük Harp Sonrası Türk Sanatkâr ve Entelektüeline Kısa Bir Bakış”, *Ağaç*, 23 Mayıs 1936, Sayı: 8.
- Kısakürek, N. F. (1936i). “Manzara 6: Bugün ve Netice”, *Ağaç*, 30 Mayıs 1936, Sayı: 9.
- Kısakürek, N. F. (1936i). “Manzarayı Kapatırken”, *Ağaç*, 6 Haziran 1936, Sayı: 10.
- Kısakürek, N. F. (1936j). “Ahlakımız”, *Ağaç*, 20 Haziran 1936, Sayı: 12.
- Kısakürek, N. F. (2017). *Bâbîâli*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 20. Basım, (İlk baskı 1975).
- Mauriac, F. (1936). “Roman”, Çev. Burhan Toprak, *Ağaç*, Sayı: 1-6.
- Özdenören, R. (2005). “Necip Fazıl Kısakürek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ ve İlkin S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ ve İlkin S. (2014). *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçman, A. (1983). “Necip Fazıl ve Ağaç dergisi”, *Mavera*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 80-81-82.
- Yücel, H. A. (1939). *Birinci Türk Neşriyat Kongresi: 1-5 Mayıs 1939: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayınları.

